

Lietuvos SSR KGB taikiny – akademinė bendruomenė

Sovietinio saugumo veiklą visuomenė paprastai sieja su slaptaisiais bendradarbiais, represijomis ir režimo priešininkų persekiojimu. Tačiau po 1953 m. komunistų partija skyrė KGB naujus tikslus, tarp jų – komunistinės indoktrinacijos sklaidą ir visuomenės perauklėjimą. Švietimas ir mokslas tapo svarbiomis komunistinės ideologijos sklaidos erdvėmis. Šaltasis karas dar labiau aktualizavo KGB veiklą moksle, nes įvairių mokslo ir pramonės sričių pasiekimai buvo svarbūs lenktyniaujant su Vakarais. LSSR KGB aktyviai vykdė žvalgybinę veiklą, t. y. šnipinėjimą, įtraukdamas į šią sritį ir mokslininkus. Visuomenei vis dar mažai žinoma, kokie slapti moksliniai tyrimai ir darbai buvo atliekami karinio pramoninio komplekso užsakymu, kaip KGB organizavo ir vykdė šnipinėjimą Vakaruose, ir t. t.

IVADAS

Vykdydamas komunistinę indoktrinaciją, t. y. diegdamas visuomenei savo vertybes ir pasaulėžiūrą, sovietinis režimas siekė panaudoti švietimą ir mokslą. Valdžia prižiūrėjo, kad mokiniai ir studentai būtų mokomi nenukrypstant nuo komunistinės ideologijos. Vis dėlto per visą sovietmetį jaunimas buvo sunkiausiai kontroliuojama visuomenės dalis. Antai pagrindiniai 1956 ir 1972 m. neramumų Lietuvoje veikėjai

buvo jauni žmonės. Po šių įvykių komunistų partija ir KGB švietimo sistemai ėmė skirti dar daugiau dėmesio. Ne mažiau buvo svarbu, kad ir kitų akademinės bendruomenės atstovų – mokslininkų, dėstytojų – pažiūros būtų teisingos. Buvo akylai stebima, kad tarp jų neatsirastų nepatikimų elementų, pavyzdžiui, buvusių tremtinių, politinių kalinių ar valdžiai atvirai oponuojančių asmenų. Mokslo ir švietimo bendruomenę sovietinė propaganda taip pat pasitelkė sistemos pasiekimų sklaidai, ypač tarp lietuvių išeivių. Mokslo institucijos turėjo vaidinti svarbų vaidmenį ir šaltojo karo lenktynėse su Vakarais mokslo ir technologinių inovacijų srityse. Savo išradimais mokslininkai turėjo patvirtinti sovietinės sistemos pranašumą. Be to, prisidengus moksliniais ryšiais buvo šnipinėjami Vakarai.

Straipsnyje siekiama apibūdinti KGB veiklą Lietuvos SSR aukštosiose mokyklose, ypač Vilniaus universitete (toliau – VU) ir Kauno A. Sniečkaus politechnikos institute (toliau – KPI), kurios dėl dažnų antisovietinių nuotaikų ir tautiškumo apraiškų jose nuolat buvo sovietinio saugumo akiratyje, taip pat mokslo institucijose, pirmiausia Lietuvos SSR mokslų akademijos institutuose, dirbusiuose su strategiškai svarbia informacija; įvardyti sovietinio saugumo tikslus ir metodus šioje srityje; atskleisti, už ką ir kaip buvo persekiojami studentai ir kiti akademinės bendruomenės nariai; parodyti,

kaip buvo organizuojamas agentūrinis darbas ir kokie uždaviniai buvo keliami agentams; išryškinti akademinės bendruomenės vaidmenį sovietinės propagandos akcijose; aptarti mokslo panaudojimą šaltojo karo lenktynėse, didžiausią dėmesį skiriant šnipinėjimui Vakaruose.

Dėl akademinės bendruomenės įtakos ir svarbos visuomenei sovietinis režimas visada skyrė jai ypatingą dėmesį ir persekiojo valdžiai nepaklūstančius dėstytojus ir studentus. Šio tyrimo chronologinės ribos apima XX a. šeštąjį–devintąjį dešimtmečius, t. y. laikotarpį, kai KGB, taikydamas persekiojimą ir naujas psichologinio poveikio priemones, siekė panaudoti akademinės bendruomenės narius politiniams ir propagandiniams režimo tikslams.

Lietuvių istoriografijoje sovietiniam švietimui ir mokslui skiriama labai nedaug dėmesio (plačiau apžvelgiami tik ideologinės indoktrinacijos, represijų ir pasipriešinimo valdžiai momentai), todėl šis tyrimas leistų atskleisti naują KGB veiklos aspektą, o kartu būtų įnašas į sovietinio mokslo ir švietimo istoriją.

Sovietinė švietimo sistema istoriografijoje minima sovietinių represijų ir komunistinės indoktrinacijos įgyvendinimo kontekste. Išsamiausias šios srities darbas – Juozapo Romualdo Bagušausko¹ tyrimas, kuriame remiantis komunistų partijos ir KGB dokumentais atskleidžiamas jaunimo persekiojimo ir psichologinio spaudimo mechanizmas. Mokslo ideologizavimo pavyzdžiu laikytinas istorijos mokslo panaudojimas sovietinio režimo poreikiams. Paminėtinas istoriko Aurimo Švedo² šios srities tyrimas. Istorikas Vilius Ivanauskas³ analizuoja rusinimo politikos kaip svarbios komunistinės indoktrinacijos dalies įgyvendinimą švietime. Tai padeda pažinti ir lietuviškumo bei tautiškumo puolimą švietimo sistemoje. Bendroji švietimo politika atsispindi kolektyviniame darbe

„Lietuva 1940–1990 m.“⁴, padedančiame suvokti KGB veiklos kontekstą.

Lietuvos aukštųjų mokyklų istorijos darbai fragmentiškai atskleidžia ir jų akademinį bendruomenių persekiojimo istoriją⁵. Daugiausia dėmesio tam skiriama istorijos veikale „Vilniaus universiteto istorija 1579–1994“⁶. Vilniaus universitete buvo smarkiausiai priešinamasi sovietų režimui. Vanda Kašauskienė⁷ savo veikale supažindina su mokyklų padėtimi iki 1964 m. tiek persekiojimo, tiek pasipriešinimo istorijos kontekste. Publicistiniai Algimanto Nako⁸ ir Izidoriaus Ignatavičiaus⁹ darbai parodo akademinės bendruomenės narių persekiojimo tendencijas. Mokslininkai, dėstytojai ir studentai buvo aktyvūs antisovietinio pasipriešinimo dalyviai. Informacijos apie jų įnašą į pasipriešinimą galima rasti pilietinių antisovietinių pasipriešinimą tiriančiose publikacijose¹⁰.

Labai nedaug žinių galima rasti apie pramoninį Lietuvos mokslininkų šnipinėjimą, slaptus mokslo įstaigų darbus ir jų sąsajas su kariniu pramoniniu kompleksu. Mokslinį technologinį KGB šnipinėjimą Vakaruose savo moksliniame darbe apžvelgia Arvydas Anušauskas¹¹. Jis daugiausia kalba apie tai, kokios informacijos sovietų valdžia ir KGB siekė gauti. Taip pat čia esama fragmentiškų žinių apie mokslo ir švietimo panaudojimą sovietinės propagandos sklaidai šalies viduje ir užsienyje tarp išeivių. Paminėtinos ir istoriko Arūno Streikaus¹² publikacijos, kalbančios apie komunistų partijos ir KGB siekį panaudoti mokslą ir kultūrą propagandos tikslams.

Straipsnyje remiamasi Lietuvos ypatingajame archyve esančiais KGB dokumentais. Nagrinėjant KGB operatyvinės veiklos fondę (f. K-41) esančius dokumentus išryškėja, kokių priemonių KGB ėmėsi prieš maištaujančius studentus ir kitus valdžiai neįtikusius akademinės bendruomenės narius. Šio

fondo dokumentai taip pat liudija, kad KGB darė kliūtis iš tremties ir kalinimo vietų grįžusiems žmonėms ir jų vaikams įgyti aukštąjį išsilavinimą, dirbti švietimo sistemoje ar siekti mokslininko karjeros. KGB Kauno m. skyriaus dokumentai (f. K-18, ap. 1) patvirtina, koks didžiulis dėmesys buvo skiriamas šio miesto jaunimui ir akademinėi bendruomenei. Vienas iš svarbiausių KGB tikslų – turėti akademinėje bendruomenėje kuo daugiau agentų. Tačiau iš KGB dokumentų atsiskleidžia nepasitenkinimas šios srities agentų skaičiumi ir darbu. Tai rodo, kad verbuoti sekėsi ne taip lengvai, kaip norėta. Žvalgybinės veiklos dokumentų fondas (f. K-35, ap. 2) suteikia informacijos apie mokslininkų agentų komandiruotėse, konferencijose ir stažuotėse vykdytą šnipinėjimą. Iš jų agentūrinių pranešimų matyti, kokia informacija ypač domino KGB. Šiame fonde galima susipažinti ir su LSSR KGB susirašinėjimu su Sovietų Sąjungos KGB 1-ąja vyriausiąja valdyba propagandinės, agentūrinės ir žvalgybinės veiklos klausimais, matyti mėginimai įtraukti į šį darbą mokslininkus. Lietuvos aukštosiose mokyklose ir Lietuvos SSR mokslų akademijos institutuose buvo atliekami slapti darbai, kai kurie iš jų – užsakyti karinės pramonės. Todėl tam tikri aukštųjų mokyklų ir mokslinių institutų padaliniai buvo režiminiai objektai, kuriems buvo keliami didesni saugumo ir slaptumo reikalavimai. LSSR KGB centrinių skyrių bylų fonde (f. K-1, ap. 46) saugomos Lietuvos aukštųjų mokyklų ir Lietuvos SSR mokslų akademijos institutų slaptumo režimo laikymosi tikrinimo ataskaitos, aktai, įvairūs žinybinio susirašinėjimo dokumentai šiuo klausimu. Kadangi slapti darbai šiuose dokumentuose turi kodinius pavadinimus, jų turinys neretai yra neaiškus, bet jau pats tokių darbų buvimas rodo tendenciją įslaptinti mokslo tyrimus.

KGB dokumentai, atskleidžiantys pasipriešinimo režimui dalyvių persekiojimą, yra ideologiškai angažuoti, todėl juos

reikia vertinti atsargiai. Apie technologinį šnipinėjimą kalbančioje dokumentacijoje ideologinių vertinimų kur kas mažiau. Bet ir čia to neišvengiama – nuolat pabrėžiama Vakarų keliama grėsmė Sovietų Sąjungai. Esami KGB dokumentai neleidžia susidaryti išsamaus vaizdo apie Lietuvoje atliktus slaptus darbus ir ypač jų turinį.

KGB KOVA SU ANTISOVIETINĖMIS APRAIŠKOMIS AKADEMINĖJE APLINKOJE

KGB interesai ir tikslai mokymo ir mokslo institucijose. Nuo pat sovietų okupacijos pradžios akademinė bendruomenė kaip visuomenės elitas buvo valdžios taikiny. Įvairiomis priemonėmis buvo siekiama priversti šią visuomenės dalį vykdyti valdžios politiką, palaužti tikrą ar tariamą jos pasipriešinimą. Iki 1953 m. palaužti pasipriešinimo dvasią turėjo fizinis teroras, tremtis ir įkalinimas. Po 1953 m. represinė politika keitėsi, nors persekiojimo ir įkalinimo nebuvo atsisakyta. Pradėta taikyti tokia subtilesnė psichologinio poveikio priemonė kaip spaudimas dėl karjeros perspektyvų ar kelionių į Vakarus. Kad būtų galima geriau kontroliuoti šią visuomenės grupę ir užkirsti kelią pasipriešinimui, ypač didelė svarba buvo teikiama slaptųjų bendradarbių tinklui. Aukštosios mokyklos buvo ir KGB kadrų šaltinis¹³, tad poreikis tinkamai ideologiškai ir profesiskai parengti studentus taip pat suaktualino šių mokymo įstaigų priežiūrą.

KGB stebėjo ir analizavo akademinės bendruomenės narių elgesį, pasisakymus, požiūrį į valdžią ir pan. Ypač dėmesys tam padidėdavo po vidaus neramumų. Pavyzdžiui, KGB Kauno m. skyriaus 1968 m. veiklos ataskaitoje teigiama, kad būtina sustiprinti darbą akademinėje bendruomenėje¹⁴. Kadangi visuomenei visais laikais buvo

svarbios akademinės inteligentijos pažiūros ir laikysena, režimas siekė, kad ji skleistų valdžios poziciją. O tam reikėjo idėjiškai patikimų žmonių. Todėl KGB skyrė didelį dėmesį mokslinės inteligentijos, atskirų mokslo institucijų aplinkos operatyvinei analizei. Iš LSSR KGB 2-osios valdybos 2-ojo skyriaus, kuris iki 1967 m. kuravo švietimą ir mokslą, 1963 m. pažymos išryškėja, kuo sovietinį saugumą domino švietimo ir mokslo objektai – Lietuvos SSR mokslų akademija, Vilniaus valstybinis universitetas, Vilniaus valstybinis pedagoginis institutas, Vilniaus valstybinis dailės institutas, Vilniaus valstybinė konservatorija, technikumai ir profesinės mokyklos. Buvo siekiama jose nustatyti valdžiai priešiškus asmenis, kreipiamas dėmesys į religinius pasisakymus, buržuazinės ideologijos apraiškas (domėjimąsi nepriklausomos Lietuvos ir Vakarų mokslo ir meno raidos tendencijomis, garsių nepriklausomos Lietuvos veikėjų įtaką studentams ir dėstytojams), mėginama nustatyti asmenis, apie kuriuos turima kompromituojančios medžiagos (palaiko ryšius su Vakarais, turi ten giminių, jų pačių ar jų giminaičių biografijose yra tam tikrų praeities faktų ir t. t.)¹⁵. Metinėse KGB miestų ir rajonų operatyvinės veiklos ataskaitose visada atsirasdavo vietos akademinės bendruomenės, mokyklų padėčiai. Antai 1983 m. LSSR KGB Kauno m. skyriaus parengtoje operatyvinės padėties pažymoje pateikiama antisovietinių apraiškų KPI ir darbuotojus kompromituojančios medžiagos¹⁶. LKP CK adresuoti LSSR KGB pranešimai apie neigiamas apraiškas Vilniaus konservatorijoje ir Lietuvos SSR mokslų akademijoje, apie aukštosiose mokyklose besimokančius asmenis iš neigiamos (t. y. tariamai valdžiai priešiškos) aplinkos rodo, kad akademinės bendruomenės nuotaikos rūpėjo ir komunistų partijai¹⁷.

Nuo asmens ar jo tėvų praeities neretai priklausė, ar jis pateks į aukštąją mokyklą,

galės daryti akademinę karjerą. Pasitelkusi į pagalbą įvairias institucijas, tarp jų ir KGB, valdžia rūpinosi, kad akademinėje bendruomenėje nebūtų buvusių tremtinių, politinių kalinių ar asmenų, atvirai reiškiančių antisovietinį požiūrį. Buvę tremtiniai ir politiniai kaliniai valdžiai priminė nepriklausomą „buržuazinę“ Lietuvą, todėl buvo priskirti prie nepatikimų, savo idėjomis jaunimui ar mokslininkams galinčių pakenkti asmenų. Aukštasis mokslas buvo sunkiai prieinamas buvusiems tremtiniais, kaliniams ir jų vaikams, buvo daromos įvairios kliūtys jiems patekti į aukštąsias mokyklas. Vis dėlto kai kuriems pavykdavo, ir tai kėlė KGB nepasitenkinimą¹⁸. LSSR KGB pažymoje LKP CK konstatuojama, kad aukštosios mokyklos „užterštos“ studentais iš neigiamos aplinkos, ir raginama daryti viską, kad tokie asmenys nepatektų į aukštąsias mokyklas¹⁹. Antai KGB nustatė, kad į VU, nuslėpęs savo aktyvią veiklą ginkluotajame pasipriešinime, įstojo Vladas Pupšys²⁰, čia įsidarbino iš Dailės instituto pašalintas ir KGB persekiojamas dailininkas Vaclovas Kosciuška, Medicinos fakultete dirba buvęs tremtinys Kazys Ambrozaitis ir t. t.²¹ LSSR KGB Šiaulių skyriaus rašte miesto partijos komitetui teigiama, kad vienas aktyvia antisovietine veikla užsiimančių Šiaulių pedagoginio instituto studentas nėra pašalintas iš instituto, kas, anot KGB, yra nepriimtina²².

Valdžios nuomone, nepatikimi asmenys neturėjo patekti ne tik į mokymo įstaigas, bet ir į mokslo struktūras. KGB atkreipė partijos dėmesį, kad į Lietuvos SSR mokslų akademijos institutus priimami dirbti asmenys iš socialiai neigiamos aplinkos, pavyzdžiui, kilę iš buožių ar aktyviai dalyvavę pasipriešinimo kovoje. Štai LSSR KGB 1972 m. gruodžio 1 d. rašte LKP CK informuojama, kad Fizikos ir matematikos instituto direktoriaus pavaduotojo tėvas yra 1941 m. Birželio sukilimo dalyvis; istorikas Antanas Tyla yra kilęs iš

buožių, o jo brolis – buvęs partizanas; Puslaidininkų fizikos instituto vyr. mokslinio bendradarbio tėvas Gintautas Bagdonas – buvęs partizanas; Istorijos instituto vyr. mokslinė bendradarbė Angelė Vyšniauskaitė yra buvusi vienuolė, bandžiusi pabėgti iš SSRS ir buvusi suimta²³.

Sovietinis saugumas stebėjo akademinę bendruomenę ir dėl to, kad, kaip teigiama KGB rašte, moksliniai tyrimai daro poveikį visuomenei²⁴. Todėl KGB neigiamai atsiliepė apie mokslininkų domėjimąsi Vakarų ir nepriklausomos Lietuvos mokslu, kultūra. 1963 m. ataskaitoje sovietinis saugumas informavo LKP CK apie inteligentijos nuotaikas ir nurodė, kad kai kurie Lietuvos SSR mokslų akademijos moksliniai darbuotojai (Feliksas Sliesoriūnas, Adolfas Tautavičius ir kt.) reiškia ideologiškai žalingas mintis, idealizuoja buržuazinės Lietuvos ir Vakarų meną ir mokslą²⁵.

Akademinė aplinka KGB rūpėjo ir dėl to, kad, jo požiūriu, buvo imli neigiamai Vakarų, ypač lietuvių išeivių, įtakai. Vienoje iš LSSR KGB pažymų, apibūdinančių užsienio įtaką jaunimui, pažymima, kad Vakarai ir lietuvių išeivija skiria didžiulį dėmesį akademiniai jaunomenei kaip potencialiems antisovietiniams elementams, todėl būtina imtis priemonių, kad šis poveikis būtų neutralizuotas²⁶. Pavyzdžiui, KGB nustatė, kad tarp VU lietuvių kalbos kursų klausytojų yra su išeivijos lietuvių organizacijomis susijusių asmenų, kurie neva bandė ideologiškai apdoroti vietinį akademinį jaunimą²⁷. KGB siekė savo priemonėmis užkirsti tokiai veiklai ir įtakai kelią.

Akademinio jaunimo persekiojimo metodai. Iš KGB dokumentų galima susidaryti įspūdį, kad opozicinė valdžios atžvilgiu akademinio jaunimo laikysena ir veikla buvo gana aktyvi. Ypač tai pasakytina apie šeštąjį dešimtmetį, kai dar buvo jaučiama 1956 m. Vėlinių įvykių įtaka. Apskritai 1956–1958

metai buvo griežtesnės represinės politikos laikotarpis. KGB ėmėsi įvairių priemonių prieš suaktyvėjusius jaunuolius.

Viena iš bausmės formų, kurią po 1956 m. Vėlinių įvykių KGB rekomendavo partinei valdžiai, buvo siūlymas neramumuose dalyvavusius studentus šalinti iš aukštųjų mokyklų. Iš VU tada buvo pašalinta 20, iš Vilniaus pedagoginio instituto – 8 studentai²⁸. Represijos tęsėsi ir 1957 m. VU Istorijos ir filosofijos fakulteto studentas Leonardas Gogelis buvo suimtas už neigiamą pasisakymą apie kolūkius – tai prilygo antisovietinei agitacijai. Savo 1958 m. rašte KGB informavo LKP CK apie 1957 m. gruodžio 17–28 d. suimtus asmenis, kurių dalis buvo VU ir Vilniaus dailės instituto studentai ir darbuotojai²⁹.

Greičiausiai neatsitiktinai kaip nesugebantis pažaboti studentų 1958 m. buvo atleistas ir VU rektorius Juozas Bulavas³⁰. Kita priežastis – tuo metu, kai vietos partinei valdžiai buvo priekaištaujama dėl kadru lietuvinimo, J. Bulavas siekė sumažinti universitete dirbančių rusų skaičių³¹. Atleidus rektorių padėtis universitete iš esmės nepasikeitė. 1960 m. Istorijos-filologijos fakulteto studentų, už kurių, matyt, stovėjo partinė organizacija ir KGB, reikalavimu kaip nusiėjęs savo praeities faktus (1952 m. buvo teistas už priklausymą antisovietinei organizacijai) iš universiteto buvo pašalintas lituanistas V. Pupšys, už ideologiškai klaidingą požiūrį į sovietinę tikrovę iš studentų sąrašų išbrauktas ketvirtakursis Antanas Narkus, už biografijos faktų slėpimą ir bažnyčios lankymą – vokiečių kalbos ir literatūros specialybės ketvirto kurso studentas Algirdas Vaičiūnas, slavistas Vaclovas Sevrukas³². Už karinio rengimo užsiėmimų nelankymą, ryšius su garsiu disidentu ir politiniu kaliniu Viktoru Petkumi 1977 m. iš VU buvo pašalintas antro kurso žurnalistikos specialybės studentas Audronius

Ažubalis³³. 1980 m. Andrius Tučkus, baigęs Vilniaus A. Vienuolio vidurinę mokyklą, nebuvo priimtas į VU Matematikos fakultetą – užkliuvo jaunuolio tautinės ir religinės pažiūros. Vėliau A. Tučkui pavyko įstoti į universiteto Istorijos fakulteto psichologijos specialybę, bet tais pačiais 1980 m. jis buvo išbrauktas iš studentų sąrašų³⁴.

Kitas KGB taikytas baudmės ir atgrasy-mo metodas – profilaktika. Ji buvo dvejopa: asmeninė (pokalbis su KGB pareigūnu) ir viešojo (svarstymas kolektyve, kur neigiamų atsiliepimų sulaukdavo ne tik prasižengęs asmuo, bet ir jo tėvai, mokymo įstaigos vadovybė). 1959 m. KGB atkreipė dėmesį į neigiamas tendencijas VU Literatūros katedroje, kur susikūrė studentų diskusijų būrelis, besidomintis nepriklausomos Lietuvos literatūra ir t. t. Jo nariams Tomui Venclovai, Juozui Tumeliui ir kitiems už šią veiklą buvo numatytos profilaktinės priemonės³⁵. LSSR KGB Kauno m. skyriaus 1966 m. pažymoje rašoma apie KPI Statybos fakulteto studento Henriko Šilgalio viešą profilaktiką pasitelkus komjaunimo organizaciją dėl nederamų jo pasisakymų paskaitoje³⁶. KGB Kauno m. skyriaus 1968 m. pažymoje rašoma, kad agentai padėjo atskleisti KPI studentus, dainavusius ideologiškai žalingas dainas. „Prasikaltę“ studentai buvo pasmerkti viešame profilaktiniame susirinkime; agentams ir patikėtiniams buvo pavesta toliau juos sekti³⁷. Apsvarstyti komjaunimo susirinkime ir viešąją ar asmeninę profilaktiką buvo nubausti ir Šiaulių pedagoginio instituto studentai, ekskursijoje dainavę nederamas dainas³⁸.

Kraštotyryninkų ir su Romo Kalantos susideginimu susijusių įvykių dalyvių persekiojimas. Nauja KGB persekiojimų banga nusirito XX a. septintajame–aštuntajame dešimtmetyje – 1961 m. kilus kraštotyros judėjimui ir 1972 m. Kaune susideginus R. Kalantai. Kraštotyros judėjimo persekiojimą reikėtų vertinti bendrame komunistų

partijos ir KGB kovos su lietuviškumu, tautiškumu kontekste. KGB priešišškai žiūrėjo į jaunimo veiklą Kraštotyros draugijoje ir turistų klubuose, nes laikė juos „nacionalistinių pažiūrų propagandos tribūna“. KGB pareigūnai nuolat pabrėžė žalingą nacionalistiškai nusiteikusių kraštotyros organizacijų ir turistų klubų narių poveikį jaunimui³⁹. 1963 m. VU įkurti Kraštotyros ir Turizmo būreliai. 1969 m. VU filosofijos dėstytojai ir studentai įkūrė etnografinį „Ramuvos“ klubą, o studentai filologai ir gamtininkai – Vilniaus turistų klubo Žygeivių sekciją. LSSR KGB Kauno m. skyriaus 1962 m. rugpjūčio 18 d. slaptame rašte Kauno m. partijos sekretoriui⁴⁰ kalbama apie nacionalistines nuotakas turizmo srityje (jaunuolius klaidinančių buržuazinės Lietuvos praeities idealizavimą ir buržuazinės ideologijos šlovinimą), su kuria glaudžiai susijęs ir kraštotyros judėjimas. Į KGB akiratį pateko Vakarų filosofija besidomintis VU Istorijos ir filosofijos fakulteto studentas Rimantas Matulis. Jis buvo apkaltintas bendravimu su buvusiais politiniais kaliniais Juozu Keliuočiu, Antanu Poška ir aktyviu dalyvavimu kraštotyros veikloje⁴¹. KGB reikalavimu pašalintas iš universiteto, R. Matulis grįžo į Kauną ir toliau tęsė šią veiklą, todėl buvo iškviestas į KGB pokalbį⁴². Ne be KGB rankos 1971 m. buvo uždrausta Vilniaus „Ramuva“ ir Vilniaus turistų klubo Žygeivių sekcija⁴³.

Komunistų partijos direktyvos taip pat padėjo slopinti kraštotyros judėjimą. 1972 m. balandžio 24 d. LKP CK biuro posėdyje buvo priimtas dokumentas dėl „Lietuvos TSR paminklų apsaugos ir Kraštotyros draugijų darbo vykdant TSKP XXIV suvažiavimo nutarimus“, kuriame raginama kovoti su nacionalizmo apraiškomis. LSSR KGB 1972 m. veiklos ataskaitoje teigiama, kad kai kurie humanitarai, prisidengę kraštotyros judėjimu, išitraukia į nacionalistinę veiklą⁴⁴. Tą patį patvirtino ir LSSR KGB padalinio,

atsakingo už tautiškumo persekiojimą, viršininkas Mečys Ščensnovičius. Savo 1973 m. pranešime jis pažymėjo, kad jau anksčiau susikompromitavę asmenys naudojami pažintiniais diskusijų klubais kaip legalia galimybe reikšti nederamas pažiūras ir nuotaikas⁴⁵. Tokiomis kalbomis buvo norima pateisinti represijas. Pavyzdžiui, 1973 m. devyni VU studentai, kelionės po Dzūkiją metu aplankę Perloją ir padėję gėlių prie Vytauto paminklo, buvo pašalinti iš komjaunimo, o trys aktyviausi – ir iš universiteto⁴⁶. 1973 m. kovo 27 d. Lietuvoje (taip pat Latvijoje ir Estijoje) KGB sulaukė ir tardė daugiau kaip 100 kraštotyryninkų⁴⁷. 1973 m. suimti ir nuteisti kraštotyros veikloje dalyvavę Kauno medicinos instituto studentas Šarūnas Žukauskas, KPI dėstytojas Antanas Sakalauskas, inžinierius Vidmantas Pavilionis⁴⁸, vienas „Ramuvos“ iniciatorių, VU Filosofijos istorijos ir ateizmo katedros aspirantas Jonas Trinkūnas⁴⁹.

Didesnių represijų sulaukta 1972 m. Kaune susideginus R. Kalantai, nes šis įvykis suaktyvino rezistencinę jaunimo veiklą, o tai sukėlė atitinkamą KGB reakciją. 1972 m. vien Vilniuje profilaktinės priemonės už antisovietinius veiksmus skirtos 94 jaunuoliams, 60 iš jų buvo studentai. Tais pačiais metais Vilniuje 9 dėstytojai neteko darbo, 18 studentų buvo pašalinta iš aukštųjų mokyklų, 11 – iš komjaunimo⁵⁰.

Mokslininkų ir dėstytojų persekiojimas. Sovietinis saugumas persekiojo ne tik studentus, bet ir dėstytojus, kitus mokslininkus. LSSR KGB Kauno m. skyriaus viršininko 1963 m. pranešime, atsiskaitant už kontržvalgybinį darbą su jaunimu ir inteligentais, rašoma, kad atitinkamos poveikio priemonės buvo skirtos KPI dėstytojui Strigūnui, užkliuvusiam savo ideologiškai žalingomis kalbomis. KGB dėmesį atkreipė ir KPI dėstytojo Gruzdžio nederami pasisakymai⁵¹. LSSR KGB 2-osios valdybos 1-ojo skyriaus 1964 m. pranešime nurodoma, kad kai kurie

dėstytojai (Ivanauskas, Matuza, Lazauskas) nedarė ideologinio darbo ir daro jaunimui blogą įtaką. VU, KPI, Vilniaus dailės institute dominasi buržuaziniu mokslu, ypač filosofija, o tai formuoja klaidingas jaunimo pažiūras⁵². VU docentas Jonas Repšys buvo apkaltintas revizionistiniu nukrypimu nuo marksizmo ir iškviestas į saugumą pokalbio. 1967 m. saugumas ėmė kvietis ir tardyti VU Medicinos fakulteto vyr. dėstytoją Joną Palaimą, po karo mokytojavusį Keižonių pradžios mokykloje ir dalyvavusį leidžiant pagrindžio laikraštėlį. Praeities įvykiai sutrukdė J. Palaimai apginti disertaciją, vėliau jis nusižudė. 1970 m. disertacijos neapgynė ir buvęs politinis kalinys Vladas Žulys. 1973 m. dėl religinių įsitikinimų ir ryšių su kunigais iš darbo buvo atleistos VU Filologijos fakulteto vokiečių kalbos dėstytoja Valerija Bungardaitė ir Istorijos fakulteto vyr. laborantė Elena Šiulauskaitė. Saugumo nurodymu 1977 m. iš VU Mokslinės bibliotekos atleistas universiteto absolventas Jonas Kastytis Matulionis⁵³.

LSSR KGB 5-osios tarnybos viršininko 1973 m. pranešimas apie operatyvinę padėtį atskleidžia KGB siekį kištis į mokslininkų veiklą. Anot KGB, buvo uždrausta spausdinti A. Tylos mokslinį darbą apie spaudos draudimą ir knygnešius⁵⁴. Tačiau iš tiesų ši informacija netiksli – knyga 1973 m. buvo išspausdinta, bet neišplatinta⁵⁵.

Savilaidos leidinius „Alma Mater“ ir „Perspektyvos“ leido buvę VU studentai ir mokslininkai, pavyzdžiui, 1979 m. pasirodžiusį „Alma Mater“ rengė 1957–1958 m. VU dėstęs lietuvių kalbą Povilas Pečeliūnas⁵⁶. Vienas iš „Perspektyvų“ redaktorių, kitų savilaidos leidinių autorius buvo VU Gamtos fakulteto docentas Vytautas Skuodis.

Tokiems dėstytojams KGB ne tik kliudė daryti karjerą, bet ir stengėsi juos pašalinti⁵⁷. 1972 m. už „Lietuvos katalikų bažnyčios kronikos“ platinimą iš darbo buvo atleistas

ir suimtas Vilniaus inžinerinio statybos instituto Mechanikos technologijos katedros meistras Stanislovas Jakas⁵⁸. Už „amoralų elgesį“⁵⁹, o iš tiesų – už aktyvią disidentinę veiklą KGB reikalavimu iš Gamtos fakulteto buvo pašalintas V. Skuodis. Atsiminimuose jis rašo buvęs sekamas, o 1979 m. fakulteto vadovybė gavusi nurodymą jį peratestuoti ir pripažinti netinkamą dirbti universitete. VU rektoriaus įsakymu (jį pasirašė prorektorius Bronius Sudavičius) V. Skuodis 1979 m. buvo atleistas iš darbo universitete⁶⁰, o 1980 m. suimtas, tardomas ir nuteistas⁶¹.

Bene labiausiai nuskambėjęs susidorojimo su mokslininkais atvejis – žymaus VU profesoriaus, vieno iš žurnalo „Baltistica“ įkūrėjų Jono Kazlausko mirtis neaiškiomis aplinkybėmis 1970 m. Per savo agentus KGB jį spaudė atsisakyti kelionės į Pensilvanijos universitetą (JAV) skaityti baltų kalbotyros kurso⁶². Tikėtina, kad, profesoriui nepasidavus spaudimui, KGB su juo susidorojo, visuomenei žmogžudystę pavaizduodamas kaip savižudybę. Kunigų Broniaus Laurinavičiaus, Juozo Zdebskio mirtys neaiškiomis aplinkybėmis patvirtina KGB polinkį savo juodus darbus pridengti nelaimingo atsitikimo ar savižudybės skraiste. Žinoma, įrodyti tokius dalykus labai sunku.

Sovietinis režimas dėjo pastangas, kad akademinė bendruomenė būtų patikima komunistų partijos politikos vykdytoja. Su režimu nesitaikstantys studentai ir kiti akademinės bendruomenės nariai buvo visokeriopai persekiojami. Studentai buvo šalinami iš aukštųjų mokyklų, mokslininkams buvo trukdoma daryti karjerą, jie buvo baudžiami laisvės atėmimo bausmėmis. Vis dėlto akademinėje aplinkoje pasipriešinimo jėgos reiškėsi bene aktyviausiai.

AKADEMINĖS BENDRUOMENĖS PANAUDOJIMAS SOVIETINĖS PROPAGANDOS SKLAIDAI

Propaguodama režimo pasiekimus, sovietų valdžia siekė pasinaudoti Lietuvos ir lietuvių išeivijos akademinės bendruomenės nariais, jų autoritetu. Propaganda buvo svarbi ir kovojant su išeivijos vykdoma Lietuvos laisvinimo veikla. Tuo buvo siekiama suskaldyti išeivių jėgas, diskredituoti jų idėjas. 1969 m. rugsėjo 12 d. rašte, atskleidžiančiame KGB darbo su išeivija planus, rekomenduojama panaudoti mokslinius mainus⁶³. Šis siekis atsispindi komunistų partijos ir KGB dokumentuose, kuriuose kalbama apie Stokholme įsikūrusį Baltijos institutą. KGB nuomone, šis institutas buvo sukurtas ideologinei kovai su SSRS⁶⁴. Ne tik LSSR KGB, LKP, bet ir Maskvos partinė valdžia domėjosi šiuo institutu, nes SSKP CK skatino Baltijos šalių Mokslų akademijas plėsti su juo ryšius, dirbti propagandinį darbą ir taip išstumti iš jo išeivius⁶⁵. Baltijos institutas turėjo tapti dar vienu sovietinės propagandos rupu ru Skandinavijoje.

KGB siekė sužinoti, kas vyksta šiame institute, ir jo veiklą kreipti sau naudinga linkme, kad Baltijos institutas, užuot buvęs panaudotas antisovietinei veiklai, imtų glaudžiau bendradarbiauti su Sovietų Lietuvos mokslininkais, o ne su išeiviais⁶⁶. LSSR KGB 1-ojo skyriaus pasiūlymuose rašoma, kaip ketinama panaudoti mokslininkus: „[...] nuspręsti, kuri įstaiga (Vilniaus valstybinis universitetas ar Lietuvos TSR mokslų akademija) turi koordinuoti ryšių su Baltijos institutu Švedijoje palaikymą, nes instituto vadovybė vengia palaikyti ryšius su „Tėviškės“ draugija. Palaikyti ryšius su šiuo institutu įpareigoja ir mūsų užsienio politikos interesai, ir TSKP CK nutarimas šiuo klausimu. Reikėtų parengti mūsų atstovų ryšių palaikymo su šiuo institutu ilgalaikę

programą, kelti šią problemą respublikos spaudoje, turėti sąrašus galimų kandidatų – mokslininkų ir kultūros veikėjų – dalyvauti Baltijos instituto konferencijose, kuriuos būtų galima atitinkamai parengti (1989 m. X konferencijos tema – „Pabaltijo respublikų 1915–1940 metų istorijos problemos“).⁶⁷

Propagandos, agentūros ir operatyviniais tikslais siekta pasinaudoti ir lietuvių išeiviams VU rengiamais lietuvių kalbos kursais. SSRS KGB 5-osios valdybos dėmesys šiems kursams rodo jų svarbą. Valdyba siūlė LSSR KGB nustatyti juose tariamus išeivijos siųstus „agentus“, formuoti palankų Sovietų Lietuvos įvaizdį ir taip priversti abejoti išeivijos informacija apie sovietinę sistemą⁶⁸. Sovietinis saugumas turėjo galią spręsti, ar asmuo bus priimtas į kursus, analizavo prašymus pateikusių asmenų kandidatūras ir stebėjo jau atvykusius kursų dalyvius. Štai LSSR KGB 5-osios tarnybos raštas, nurodantis kitiems KGB padaliniams pateikti informaciją apie pageidaujancius dalyvauti VU lituanistikos kursuose asmenis prieš priimant sprendimą, ar leisti jiems atvykti⁶⁹, patvirtina, kad ne bet kas galėjo į šiuos kursus patekti. LSSR KGB 1-ojo skyriaus rašte 5-ajai KGB tarnybai pasisakoma už kai kurių asmenų atvykimą į kursus⁷⁰. Atvykusius į Lietuvą kursų dalyvius sekė, lydėjo ne tik agentai, bet ir prisidengę operatyviniai darbuotojai. Antai KGB dokumente, kalbančiame apie atvykstantiems į lietuvių kalbos kursus asmenims taikytinas priemones, teigiama, kad prisidengę darbuotojais kursuose veikia KGB 1-ojo skyriaus operatyvinis darbuotojas V. Vilkuotis (kaip Aukštojo ir vidurinio mokslo ministerijos atstovas), operatyviniai darbuotojai S. Medekša (kaip Vidaus reikalų ministerijos atstovas) ir V. Bitinaitis (kaip „Tėviškės“ draugijos atstovas)⁷¹. Šie kursai turėjo būti panaudoti ir propagandai. LSSR KGB 1977 m. plane numatoma parengti straipsnį, kuriame atsispindėtų kursų dalyvių atsiliepimai apie šį renginį,

sukurti dokumentinį filmą apie juos⁷². KGB priemonių, nukreiptų prieš išeivijos renginį „Baltijos taikos ir laisvės kruizas ‘85“, plane rašoma, kad, „[...] siekiant atitraukti išeivijos dėmesį nuo šio renginio, tuo pat metu Vilniaus universitete organizuoti lituanistikos kursas“⁷³, nusiųsti į Baltijos instituto sesiją grupę mokslininkų – istoriką Juozą Jurginį, prof. Leonardą Sauką, Zigmą Zinkevičių, Vytautą Mažiulį⁷⁴.

Ne tik Lietuvos mokslininkai buvo KGB ir komunistų partijos akiratyje. Prieš garsią lietuvių išeivijos mokslininkę Mariją Gimbutienę buvo pradėta operatyvinio tyrimo byla Nr. 513 „Putešestvennica“ („Keliautoja“)⁷⁵. Sovietų valdžia, pasitelkusi į pagalbą KGB, siekė, kad M. Gimbutienė aktyviai bendradarbiautų su Sovietų Lietuva, ir panaudoti tai propagandos tikslais. M. Gimbutienės operatyvinėje byloje išlikę ne tik KGB planai, bet ir įvardyti agentai iš mokslininkei artimos aplinkos, bandę daryti jai įtaką. Agentai sekė mokslininkę jai viešint Lietuvoje. Įdomu, kad M. Gimbutienė Lietuvoje atsisakė duoti savaitraščiui „Gimtasis kraštas“ interviu, nes jis, anot mokslininkės, galėjo būti neigiamai įvertintas išeivijos⁷⁶. O juk interviu su žymiais išeiviais buvo sovietinės propagandos siekiamybė.

Mokslininkai buvo ne tik komunistų partijos ir KGB taikiny, bet ir įrankis įgyvendinant propagandines priemones. Sovietų valdžia ir saugumas siekė, kad išeivijos kolekcininkas Mykolas Žilinskas dovanotų Lietuvai savo meno kūrinių kolekciją. Jį turėjo įkalbėti garsūs Lietuvos žmonės. Siūlyta pasitelkti ir VU rektorių, kad jis paskatintų M. Žilinską artimiau bendradarbiauti su sovietine Lietuva⁷⁷.

KGB dokumentai atskleidžia, kaip komunistų partija ir KGB tiesiogiai ar netiesiogiai panaudojo mokslo žmones savo tikslams. Akademinės bendruomenės nariai, nepanorę pasiduoti partijos diktatui, buvo

persekiojami. Dalis mokslininkų sąmoningai ar nesąmoningai buvo įtraukti į partijos uždavinių įgyvendinimą – sovietinės sistemos propagandą ir išeivių veiklos diskreditavimą. Būtina pabrėžti, kad propagandinė KGB veikla buvo sudedamoji partijos politikos dalis. KGB prisidėjo prie jos įgyvendinimo teikdamas partijos ir kitoms institucijoms siūlymus, kokius panaudoti žmones, kokius organizuoti renginius ir, be abejo, savo agentų darbu. Todėl KGB planuose ir ataskaitose minimų mokslininkų negalima laikyti KGB bendradarbiais. Jų mokslinę veiklą, ryšius su moksliniu požiūriu svarbiais užsienio kolegomis KGB suvokė kaip palankią galimybę įgyvendinti partijos politikos uždavinius.

LIETUVOS MOKSLO REŽIMINIAI OBJEKTAI IR SLAPTI DARBAI

KGB veiksmus akademiniame sektoriuje lėmė ne tik kova su kitaminčiais, bet ir šaltojo karo aktualijos. Sovietų Sąjunga siekė įslaptinti visą informaciją, kuri, jos nuomone, gali pakenkti sovietinės sistemos kaip pažangos skleidėjos įvaizdžiui, o kartu norėjo nustatyti strategiškai svarbius duomenis, kuriuos Vakarai neva galintys panaudoti prieš ją. Slaptumo poreikis ir lenktynės su Vakarais sudarė sovietų saugumui prielaidas kištis į mokslo institucijų veiklą. KGB nuomone, Sovietų Sąjungos mokslo objektai yra potencialus užsienio žvalgybų taikiny, o Vakarų specialiosios tarnybos šnipinėja prisidengusios savo šalių mokslo institucijomis. 1988–1990 m. SSRS KGB organizacinių, agentūrinių-operatyvinių priemonių plane „Mokslas 2“ („Mokslas 2“), sudarytame siekiant apsaugoti prioritetines Sovietų Sąjungos mokslo sritis, teigiama, kad JAV universitetai, bendradarbiaudami su savo šalies specialiosiomis tarnybomis, renka informaciją apie SSRS mokslinį techninį

potencialą. Plane minimos lazerių, optinės elektronikos, biotechnologijų, genų inžinerijos, matematinio modeliavimo, mikrotechnologijų ir kitos sritys, kurias būtina ypač gerai įslaptinti⁷⁸. Kartu šis planas atspindi ir KGB šnipinėjimo Vakaruose kryptis⁷⁹.

LSSR KGB 6-ojo skyriaus pažymoje, kalbančioje apie slaptus LSSR mokslų akademijos institutų darbus, nurodomi galimi užsienio žvalgybininkų dėmesio Lietuvoje objektai (pavyzdžiui, minimi genų inžinerijos darbai)⁸⁰. Labiausiai, anot KGB, užsienis domisi Puslaidininkų fizikos, Fizikos ir matematikos, Biochemijos, Chemijos ir cheminės technologijos institutais ir jų darbais⁸¹. LSSR KGB 2-osios valdybos rašte KGB 1-ajam skyriui rašoma, kad mėginama nustatyti, kokie VU Fizikos fakulteto darbai gali būti įdomūs užsienio agentams. Prašoma per savo agentus išsiaiškinti, kokie fakultete atliekami moksliniai tyrimai ypač svarbūs gynybos požiūriu, kokie ryšiai užmegzti su užsienio mokslo institutais, kokie darbai gali dominti Vakarų specialiąsias tarnybas ir kaip užtikrinamas atliekamų darbų slaptumas⁸². KGB Kauno m. skyriaus priemonių plane pažymima, kad KPI ir KMI (tikėtina, kad tai Kauno medicinos institutas) atlieka slaptus darbus, kurie gali rūpėti užsienio žvalgyboms⁸³. Anot KGB, užsienį taip pat galėtų dominti KPI radioelektronikos, automatikos ir skaičiavimo technikos tyrimai⁸⁴.

KGB dokumentai atskleidžia mokslo institucijas, kuriose veikė režiminiai padaliniai, atliekantys slaptus darbus. Neretai darbams ir gaminiams slaptumo grifas būdavo suteikiamas vien dėl to, kad jie buvo užsakyti karinės pramonės arba turėjo strateginę reikšmę. Mokslų akademijoje atliekamų darbų režimo slaptumo ir slaptos raštvedybos tvarkymo patikrinimo akte teigiama, kad aštuoniuose iš dvylikos Mokslų akademijos institutų veikia specialūs padaliniai, kuriuose dirbti reikia gauti KGB leidimą⁸⁵.

Šiame dokumente taip pat minimi karinės pramonės užsakymai – ekonomikos veiklos karo metu įvertinimas ir dar 27 mokslo tiriamieji darbai⁸⁶. LSSR KGB 5-osios tarnybos rašte 6-ajam skyriui, informuojančiame apie VU Fizikos ir Chemijos fakultetuose atliekamus slaptus darbus, vertinant saugumo ir slaptumo reikalavimų laikymąsi, kalbama apie lazerių sektorių⁸⁷, kitame rašte teigiama, kad VU ir Vilniaus pedagoginiame institute atliekami lazerių ir skystojo raketinio kuro tyrimai⁸⁸. VU valstybės paslapčių, atliekamų slaptų darbų ir slaptos raštvedybos tvarkymo patikrinimo akte teigiama, kad šioje mokyimo įstaigoje ypatingos svarbos dokumentų nėra, nesiimta ir jokių veiksmų kurti legendas (t. y. priedangas), tačiau pažymima, kad Gamtos fakultete netinkamai saugomi slapti kartografiniai dokumentai⁸⁹. Analogiškame Vilniaus pedagoginio instituto patikrinimo akte teigiama, kad Slaptajame skyriuje yra saugotinių dokumentų, susijusių su mobilizacija ir civiline gynyba⁹⁰. LSSR aukštojo ir vidurinio mokslo ministerijos 1986 m. liepos 14 d. rašte dėl valstybės paslapčių apsaugos atliekant mokslo tiriamuosius darbus Kauno A. Sniečkaus politechnikos institute taip pat nurodoma, kad institutas atlieka 11 krašto gynybai svarbių mokslo tiriamųjų darbų⁹¹.

KGB siekė, kad režiminiuose objektuose nedirbtų politiškai nepatikimi asmenys (turintys ryšių ir giminaičių Vakaruose ir pan.) ir būtų užtikrintas slaptumas. Su slapta informacija galėjo dirbti ne bet kas – reikėjo gauti KGB leidimą, o tam buvo analizuojama tokio asmens praeitis ir elgesys. Šiuo atveju buvo svarbu ne tik asmens kvalifikacija, bet ir patikimumas. Tai atsispindi LSSR KGB 2-osios valdybos 3-iojo skyriaus parengtoje vieno Fizikos ir matematikos instituto darbuotojo* pažymoje. Joje svarstoma, ar

šis institute ką tik pradėjęs dirbti asmuo gali dirbti su slapta informacija. Pažymoje pateikiama darbuotojo biografija ir charakteristika. Ankstesniame darbe šiam žmogui dėl tėvo, buvusio politinio kalinio, praeities buvo neleista dirbti su slaptais duomenimis, tad jis buvo priverstas iš ten išeiti ir įsidarbinti Fizikos ir matematikos institute. Tačiau nuopelnai mokslui, palanki agentų charakteristika leido šį asmenį laikyti vertu KGB pasitikėjimo ir suteikti jam teisę dirbti su slapta informacija⁹².

Iš fragmentiškų KGB dokumentų neįmanoma susidaryti išsamaus vaizdo apie įslaptintą informaciją, slaptus mokslo institucijų darbus, ryšius su karine pramone ir atliekamus slaptus užsakymus, bet galima kalbėti apie patį informacijos ir darbų įslaptinimą.

AGENTŲ VEIKLA AKADEMINĖJE BENDRUOMENĖJE

Vienas svarbiausių KGB uždavinių akademinėje bendruomenėje – sukurti agentų tinklą. Agentai turėjo ne tik rinkti informaciją, bet ir daryti poveikį atitinkamiems asmenims, o užverbuoti mokslininkai – padėti KGB įgyvendinti žvalgybos ir kontržvalgybos užduotis.

LSSR KGB 4-osios valdybos 1958 m. raštas dėl priemonių, taikomų akademinėi bendruomenei, įgyvendinimo atskleidžia agentų veiklą informuojant KGB apie antisovietinių nuotaikų apraiškas. Agentui „Lapei“ pranešus, kad VU Istorijos-filologijos fakultete platinamos Bernardo Brazdžionio eilės, buvo siekiama nustatyti, kas tai daro. Tam buvo užverbuotas Istorijos-filologijos fakulteto studentas, kuriam suteiktas „Milaknio“ slapyvardis. To paties fakulteto studentui Uliui dėl bandymo kurti organizaciją buvo taikomos

* Siekiant išvengti interpretacijų ir apsaugoti asmens duomenis, darbuotojo vardas ir pavardė neskelbiami.

profilaktinės priemonės, bet kadangi šis studentas ir toliau savo veiklos nenutraukė, jį stebėjo agentai studentai „Kaubojus“, „Balandis“ ir „Lapė“⁹³. LSSR KGB Šiaulių m. skyriaus ataskaitoje rašoma, kad Šiaulių pedagoginio instituto dėstytojas filologas agentas „Liepa“ ne tik stebi studentus, dėstytojus, bet ir kaip ekspertas padeda nustatyti anoniminių lapelių autorius⁹⁴. KGB agentai sekė KPI dėstytoją Ireną Pranevičienę, nes įtarė, kad ji susitikinėja su užsienio žvalgybų agentais ir turi „Lietuvos katalikų bažnyčios kroniką“, taip pat užfiksavo S. Žuko taikomosios dailės technikumą dėstytojos Kuklerytės ideologiškai nederamus pasisakymus. KGB siekė šias žinias legalizuoti, t. y. paviešinti per atitinkamas institucijas, ir skirti minėtiems asmenims viešą profilaktiką⁹⁵, taigi buvo norima daryti jiems poveikį pasitelkiant visuomenę ir nuslepiant savo indėlį. LSSR KGB Kauno m. skyriaus 1983–1985 m. darbo su jaunimu ir inteligentais pažymoje rašoma, kad įtariant ryšiais su kunigais ir nacionalistais yra sekamas operatyvinio patikrinimo bylos objektas „Kniaz“ („Kunigaikštis“), buvęs KPI Filosofijos katedros dėstytojas Vytautas Ališauskas; stebimas operatyvinio patikrinimo bylos objekto „Filologo“, VU mokslinio bendradarbio Leto Palmaičio, susirašinėjimas, renkama informacija apie šio asmens antisovietinę veiklą; siekiant išsiaiškinti pažiūras formuojamas agentų ratas apie operatyvinio patikrinimo bylos objektą „Dvulikij“ („Dviveidis“), KPI IV kurso studentą A. Mackevičių, kuris dar tarnaudamas armijoje skleidė antisovietines mintis⁹⁶. KGB Kauno m. skyriaus 1986 m. planuose užfiksotas ketinimas pasitelkus VU dirbančią KGB patikėtinę atlikti operatyvinio patikrinimo bylos objekto „Filologo“, VU Filologijos katedros mokslinio bendradarbio, profilaktiką⁹⁷.

KGB agentai ne tik rinko informaciją apie sekamus asmenis, bet ir turėjo daryti jiems

įtaką, užmegzti naudingus ryšius su lietuvių išeiviais ar kitaip mėginti su jais suartėti. Antai agentui „Gečiui“, bendradarbiavusiam su profesoriumi Tadu Ivanausku, kuris turėjo giminių JAV, buvo keliama užduotis per profesorių priartėti prie jo artimųjų išeivijoje⁹⁸. Prisidengdamas moksliniais mainais, KGB planavo 1972 m. pakviesti operatyvinio stebėjimo objektus „Algoritmą“ ir „Iskatel“ („Ieškotoją“) stažuotis VU ir Mokslų akademijoje. Šiems asmenims lankantis Lietuvoje, buvo ketinama užmegzti su jais glaudesnę ryšį, gauti iš jų informacijos apie „Santarą-Šviesą“⁹⁹. Taigi KGB domino ir užsienyje gyvenantys potencialūs agentai, ypač garsūs lietuvių išeiviai ar galintys prie jų prieiti asmenys. Užsieniečiams rengiamuose VU lietuvių kalbos kursuose agentų buvo ir tarp dėstytojų, ir tarp kursų vadovų. Jie charakterizuodavo kursų lankytojus, pranešdavo, su kuo šie užsieniečiai bendrauja. Antai vienas iš kursų vadovų, kandidatas į agentus, pateikė KGB informaciją apie kursų dalyvių kelionę ir susitikimą su žurnalistais¹⁰⁰. KGB 1984 m. plane numatyta surengti šių kursų dalyvių ekskursijas į Rašytojų sąjungą, Lietuvių kalbos ir literatūros institutą ir panaudoti tose institucijose esančius agentus, kad jie darytų poveikį išeivijos jaunimui¹⁰¹. Agentai mokslininkai turėjo suvaidinti tam tikrą vaidmenį ir Švedijoje įsikūrusiame Baltijos institute. 1986 m. planuota į šį institutą siųsti VU istorijos profesorių agentą „Rimvydą“ ir Istorijos instituto agentus, kad jie ištirtų padėtį jame¹⁰². Taip pat KGB numatė į instituto organizuojamą IX konferenciją nusiųsti savo agentų, kad jie užmegztų ryšį su instituto vadovybe, perprastų šios institucijos bendradarbiavimo su Lietuva planus ir užkirstų kelią instituto veikloje dalyvauti garsiems išeiviams¹⁰³.

KGB pavedimu lankydami Vakaruose, mokslininkai turėjo rinkti įvairią mokslinę techninę informaciją, o Lietuvoje – stebėti

čia atvykusius užsienio mokslininkus, studentus ir ieškoti jų šnipinėjimo Lietuvoje įrodymų. Vakaruose jie turėjo rinkti žinias ir apie lietuvių išeivijos veiklą. Stažuotės, konferencijos, mokslinis bendradarbiavimas idealiai padėjo pridengti šnipinėjimą. SSRS KGB 1-osios vyriausiosios valdybos rašte LSSR KGB 1-ajam skyriui prašoma pateikti informaciją, kuriuos SSRS aukštojo ir vidurinio mokslo ministerijos į užsienio komandiruotes atrinktus asmenis planuojama panaudoti žvalgybai¹⁰⁴. LSSR KGB 1-ojo skyriaus viršininko rašte SSRS KGB 1-osios vyriausiosios valdybos viršininkui pateikiamas sąrašas į Vakaruose rengiamas mokslines stažuotes vyksiančių mokslininkų, kurie, KGB manymu, gali būti panaudoti renkant atitinkamą informaciją. Tai radioelektronikos, puslaidininkų, molekulių fotosintezės, mikrobiologijos, imunologijos specialistai¹⁰⁵. Be abejo, nereikia manyti, kad KGB dokumente minimi mokslininkai iš tiesų buvo užverbuoti, – pabrėžtina, kad tai tebuvo KGB planai.

LSSR KGB Kauno m. skyriaus 5-ojo poskyrio 1985 m. plane kalbama apie vykstančių į užsienį agentų instruktavimą, kokius duomenis turėtų ten rinkti. KGB netgi parengė metodinius nurodymus, pagal kokius aspektus rinkti reikiamą informaciją: mokslininko būtina pateikti asmens charakteristiką, o mokslo institucijos – tyrimų kryptis, karinio pobūdžio tyrimus, informacijos prieinamumą ir t. t.¹⁰⁶ Antai vienas KGB agentas rengėsi vykti stažuotis į Švediją, tad buvo planuojama jį atitinkamai parengti, kad gautų informacijos apie šią šalį; kandidatą į agentus, planavusį dalyvauti JAV organizuojamame pasaulio lietuvių kultūros ir mokslo simpoziume, KGB numatė parengti taip, kad jis žinotų, kokius išeivijos duomenis rinkti, kokia mokslinė techninė informacija yra svarbi¹⁰⁷; KGB turėjo sudaryti sąlygas ir kontržvalgybinei Kauno medicinos instituto

darbuotojo agento „Erio“, planuojančio vykti į mokslinę komandiruotę, veiklai; Užsienio kalbų katedros darbuotojas agentas „Arvydas“ buvo rengiamas KGB užduočiai Didžiojoje Britanijoje¹⁰⁸. Slaptiesiems bendradarbiams buvo iškeltas uždavinys užmegzti ryšius su Varšuvoje vykusios puslaidininkų fizikos konferencijos dalyviais, siekiant gauti iš jų naudingos informacijos¹⁰⁹. Šioje konferencijoje agentas „Šilas“ užmezgė ryšį su operatyviniu objektu „Optiku“ – mokslininku iš JAV. „Optikas“ ketino gauti leidimą agentui „Šilovui“ apsilankyti laboratorijose, perdavė jam mokslinių darbų. Agentas „Poddubnij“ („Pažžuolis“) suteikė žinių apie operatyvinį objektą „Mozerį“ – mokslininką iš Austrijos¹¹⁰. Agentas „Petrauskas“, vienas iš Zoologijos ir parazitologijos instituto laboratorijos mokslininkų, stažuotėje Vakaruose turėjo išsiaiškinti sovietinių piliečių buvimo užsienyje sąlygas ir gauti informacijos apie naujausius vabzdžių tyrimus. KGB rengė jam atitinkamas rekomendacijas, kaip elgtis ir kokią rinkti informaciją apie Vokietiją, išeivius, ką ir kaip kalbėti politinėmis temomis¹¹¹. KGB agentas „Mišelis“ mokslinėje stažuotėje Prancūzijoje rinko disertacijai medžiagą. Savo agentūriniame pranešime jis atsiskaitė, ką šioje šalyje veikė, su kuo bendravo, pateikė Prancūzijos politinės padėties vertinimą¹¹². KGB agentas „Banaitis“, VU Filologijos fakulteto docentas, su KGB pritarimu dalyvaudamas konferencijoje užsienyje, turėjo rinkti žinias apie renginio dalyvių požiūrį į Lietuvą¹¹³. Šią savo stažuotę KGB agentas panaudojo ir mokslinei techninei informacijai gauti. Savo agentūriniame pranešime jis apibūdino struktūrą, kurioje stažavosi, ir jos mokslinius tyrimus¹¹⁴.

Įvairi Lietuvos agentų surinkta mokslinė techninė informacija buvo perduodama į Maskvą. Antai kandidatas į agentus stažuotėje surinko duomenų apie lazerių pramonės pasiekimus¹¹⁵, agentas „Žemaitis“ Švedijoje

gavo žinių apie šioje šalyje atliekamus lazerių tyrimus¹¹⁶; kitas agentas užsienyje gavo informacijos apie puslaidininkius¹¹⁷; asmeniniame pokalbyje agentas buvo informuotas apie NASA, lėktuvų bandymus¹¹⁸; lankydamasis JAV, vienas agentas rezidentams perdavė biotechnologijų, medicinos sričių informacijos¹¹⁹, kitas gavo biologinių štamų¹²⁰, o agentas „Kedras“ – informacijos apie genų tyrimus Vokietijoje¹²¹. KGB pavyko užmegzti ryšį su profesoriumi iš Vokietijos, iš kurio tikėtasi gauti svarbios informacijos apie naujausius biotechnologijos pasiekimus¹²²; agentas „Rūta“ Skandinavijoje gavo žinių apie biotechnologijas, biocheminius reaktyvus (biocheminį preparatą vėžiui gydyti)¹²³; kitas agentas pateikė informacijos apie nukleorūgštis ir baltymų struktūros tyrimus¹²⁴; agentas „Nida“ moksliniame simpoziume gavo duomenų apie puslaidininkių technologijas ir energetiką¹²⁵; agentas „Nevežis“ iš viešnagės Japonijoje grįžo su polimerų ir biomedicinos duomenimis¹²⁶, o agentai „Šilovas“ ir „Nida“ – su žiniomis apie puslaidininkių ir mikroelektronikos tyrimus Britanijoje ir Italijoje¹²⁷; mokslinio simpoziumo Estijoje dalyvis agentas „Vidas“ pateikė informacijos apie spektroskopiją ir ryšius su mokslininkais, galinčiais pakviesti jį į savo mokslinius institutus¹²⁸.

Greta informacijos rinkimo KGB agentai turėjo stebėti institucijas, kuriose dirba, ir į Lietuvą atvykstančius užsienio mokslininkus. Tai patvirtina, pavyzdžiui, LSSR KGB 2-osios valdybos 2-ojo skyriaus pažyma, kurioje rašoma, kad LSSR mokslų akademijoje veikiantys mokslinį laipsnį turintys agentai privalo tirti operatyvinę padėtį savo institucijoje ir stebėti su ja ryšius palaikančius užsieniečius. Anot KGB pažymos, užsieniečiams labai naudingas buvo turintis paveldosaugos žinių ir vedantis ekskursijas agentas „Bronius“¹²⁹.

Į Lietuvos mokslo institucijas atvykstantys užsienio mokslininkai buvo akylai

stebimi. Buvo parenkami užsieniečius priimsiantys asmenys, tarp tokių turėjo būti ir agentų¹³⁰. Antai LSSR KGB 6-asis skyrius parengė kontržvalgybos priemonių planą, skirtą stebėti į LSSR mokslų akademijos Chemijos ir cheminės technologijos institutą diegti įrangos atvykstantį specialistą anglą. Agentai turėjo sekti, ar jis Lietuvoje nešnypinėja¹³¹. KGB parengtame užsieniečių priėmimo plane nurodoma, kad VU ir Vilniaus pedagoginiame institute besilankančius užsieniečius privalo lydėti agentai¹³². Atsižvelgiant į SSRS KGB 1-osios vyriausiosios valdybos rekomendacijas¹³³, lankymosi Lietuvoje metu buvo nuolat stebimas į VU iš Didžiosios Britanijos atvykęs dėstytojas filologas. Jį lydėjo, jo elgesį analizavo net keli KGB agentai, siekdami išgauti iš jo naudingos informacijos¹³⁴.

Minimi pavyzdžiai leidžia įžvelgti tam tikras KGB žvalgybinės ir kontržvalgybinės veiklos pasitelkiant mokslininkus tendencijas. Buvo siekiama rinkti duomenis apie Vakarų moderniąsias technologijas, ypač lazerių, medicinos ir kitas sritis.

Fragmentiški statistiniai duomenys atskleidžia apytiksles tendencijas, kokia akademinės bendruomenės atstovų vieta tarp kitų agentų ir koks jų pasiskirstymas pagal atskiras mokslo sritis. Iš LSSR KGB 2-osios valdybos 2-ojo skyriaus 1963 m. aptarnaujamų objektų operatyvinės padėties pažymos galima spręsti apie agentų pasiskirstymą aukštosiose mokyklose ir jų fakultetuose. Pavyzdžiui, VU buvo 17 agentų ir 15 patikėtinių (6 dėstytojai): Istorijos fakultete – 4, Ekonomikos – 2, Medicinos – 5 ir t. t.; Vilniaus pedagoginiame institute – 15 agentų, Konservatorijoje – 7 agentai¹³⁵. LSSR mokslų akademijoje 1966 m. buvo 18 agentų, iš jų LSSR mokslų akademijos prezidiume – 2, Istorijos institute – 5, Ekonomikos institute – 3 ir t. t.; su kūrybine inteligentija dirbo 41 agentas¹³⁶.

LSSR KGB Kauno m. skyriaus 1969 m. duomenimis, iš 152 aukštąjį išsilavinimą įgijusių agentų 22 buvo kūrybinės, 116 – inžinerinės techninės inteligentijos atstovai; 52 agentai buvo dėstytojai, 30 – studentų ir moksleivių¹³⁷. 1975 m. sausio 1 d. duomenimis, Kaune buvo 261 agentas, iš jų 102 inteligentijos atstovai (23 atstovavo kūrybinei, 69 – mokslinei inteligentijai ir t. t.)¹³⁸. 1976 m. Kaune pagal penktąją liniją veikė 305 agentai: 93 iš jų buvo jaunimo, 89 – inteligentijos atstovai (20 atstovavo kūrybinei, 27 – mokslinei inteligentijai)¹³⁹. 1983–1985 m. Kaune šioje terpėje veikė 153 agentai, iš jų 25 – kūrybinės inteligentijos, 21 – mokslinės techninės inteligentijos atstovai, 22 mokytojai ir profesinių mokyklų meistrai, 31 dėstytojas, 26 studentai, 13 moksleivių ir t. t.¹⁴⁰

Vis dėlto KGB netenkinio mažas agentų skaičius aukštosiose mokyklose. Pavyzdžiui, 1969 m. konstatuota, kad VU, kuriame mokėsi 6700 studentų, buvo tik 16 agentų¹⁴¹, KPI tarp 8 000 studentų veikė 20 agentų, Žemės ūkio akademijoje, kur dirbo 314 dėstytojų ir mokėsi 2 630 studentų, buvo 6, o Veterinarijos akademijoje, turėjusioje 700 studentų, – 5 agentai¹⁴². Tai patvirtina, kad KGB gana sunkiai sekėsi kontroliuoti akademinę bendruomenę.

IŠVADOS

Sovietiniu laikotarpiu valdžia, matydama akademinės bendruomenės įtaką ir autoritetą visuomenėje, siekė panaudoti ją savo politiniams, propagandiniams ir žvalgybiniais tikslams, todėl mokslo ir mokymo įstaigos patyrė didžiulį KGB spaudimą. Ne tik Lietuvos, bet ir lietuvių išeivijos mokslininkai pateko į sovietų valdžios ir KGB akiratį. Jais norėta pasinaudoti bandant suskaldyti lietuvių išeiviją ir propaguoti sovietinės sistemos pasiekimus.

Taikydamas agentūrines-operatyvines priemones KGB siekė, kad ši visuomenės grupė būtų nuolat stebima ir kontroliuojama agentų. Tuo norėta užkirsti kelią jos atstovų antisovietinei veiklai, atsikratyti valdžiai nepalankių asmenų, ypač buvusių politinių kalinių ir tremtinių, pajungti mokslo žmones žvalgybiniam darbui, kad jie padėtų kelti SSRS pramoninį ir mokslinį potencialą, o kartu – rūpintųsi sovietinės sistemos pranašumų sklaida.

KGB sunkiai sekėsi kontroliuoti studentus ir daryti jiems poveikį. Jis pasitelkė įvairias poveikio priemones, iš kurių pagrindinė buvo profilaktika, taikyta norint ne tik perauklėti, bet ir įbauginti. Jeigu psichologinės priemonės neduodavo norimo rezultato, buvo griebiamasi represijų, studentai buvo šalinami iš aukštųjų mokyklų, vaikinai siunčiami „persiauklėti“ į sovietų kariuomenę. Mokslininkai ir dėstytojai taip pat buvo akylai stebimi, kontroliuojami, persekiojami. KGB priemonės juos pažeisdavo skaudžiau nei studentus.

Sovietinis saugumas nesugebėjo akademinėje bendruomenėje suformuoti tokio agentų tinklo, kuris užtikrintų jos kontrolę. Tačiau noras daryti mokslinę karjerą, apsilankyti pas kolegas Vakaruose ir susipažinti su jų laimėjimais darė akademinę bendruomenę pažeidžiamą verbavimui. Agentai mokslininkai buvo svarbūs siekiant šnipinėti Vakarus, nes konferencijos, stažuotės Vakaruose, užsienio mokslininkų viešnagės Lietuvoje sudarė geras sąlygas rinkti įvairių mokslinę techninę informaciją. Iš agentų pranešimų galima susidaryti nuomonę, kad KGB ypač vertino naujausių technologijų žinias.

Kai kurios mokslo institucijos turėjo režiminių padalinių, t. y. tokių, kurie dėl savo darbų ir tyrimų sąsajų su karine pramone buvo sustiprinto saugumo ir slaptumo objektai (nors reikia pasakyti, kad itin slaptų darbų Lietuvoje nebuvo atliekama). Siekiant užtikrinti slaptumą, darbas juose buvo griežtai reglamentuotas.

Nuorodos

¹ J. R. Bagušauskas, *Lietuvos jaunimo pasipriešinimas sovietiniam režimui ir jo slopinimas*, Vilnius, 1999.

² A. Švedas, *Matricos nelaisvėje. Sovietmečio lietuvių istoriografija (1944–1985 m.)*, Vilnius, 2009.

³ V. Ivanauskas, „Rusų kalbos plėtra ir Lietuvos TSR švietimo politika devintajame dešimtmetyje“, *Lietuvos istorijos metraštis*, 2009.

⁴ *Lietuva 1940–1990 m. Okupuotos Lietuvos istorija*, Vilnius, 2007.

⁵ *Vilniaus Gedimino technikos universiteto raida 1956–2006*, Vilnius, 2006; *Iš Kauno universiteto ir politechnikos instituto praeities*, Kaunas, 2000.

⁶ *Vilniaus universiteto istorija 1579–1994*, Vilnius, 1994.

⁷ V. Kašauskienė, *Lietuvos mokyklos sovietizacija ir priešinimasis jai 1940–1964 metais*, Vilnius, 2002.

⁸ A. Nakas, *Vardan Lietuvos: pasipriešinimas okupacijoms aukštosiose mokyklose 1940–1991*, Vilnius, 2008.

⁹ I. Ignatavičius, *Lietuvos naikinimas ir tautos kova (1940–1998)*, Vilnius, 1999.

¹⁰ V. Klumbys, „Pogrindžio leidinys „Perspektyvos“ (1978–1981): intelektualiosios savilaidos pradžia Lietuvoje“, *Genocidas ir rezistencija*, 2002, Nr. 2 (12); Ž. Račkauskaitė, „Pasipriešinimas sovietiniam režimui Lietuvoje šeštajame–septintajame dešimtmetyje“, *Genocidas ir rezistencija*, 1998, Nr. 2 (4); G. Ilgūnas, „Kauno keliautojai ir kraštotyrininkai KGB akiratyje“, *Kauno diena*, 1997, liepos 11; Tas pats, „Lietuvos kraštotyrininkų veikla KGB ir komunistų partijos požiūriu“, *Vakarinės naujienos*, 1997, birželio 24, 26, 30; A. Marčiulaitis, „Nelaiku užgesęs žiburys“ [prieiga internete: <http://www.xxiamzius.lt/numeriai/2006/11/15/atmi_02.html>], žiūrėta 2013-09-24].

¹¹ A. Anušauskas, *KGB Lietuvoje. Slaptosios veiklos bruožai*, Vilnius, 2008.

¹² A. Streikus, „Sovietų valdžios „darbas su išeivija“. Manipuliavimas kultūriniais ryšiais“, *Naujasis židinys-Aidai*, 2006, Nr. 4–5; Tas pats, „Sovietų Lietuva ir išeivija: kultūrinių ryšių projektas“, *Lietuvos istorijos studijos*, 2007, Nr. 20.

¹³ LSSR KGB Kadrų skyriaus 1985 m. rugsėjo 14 d. parengtas sąrašas institucijų, iš kurių turi būti atrenkami kadriniai KGB darbuotojai, Lietuvos ypatingasis archyvas (toliau – LYA), f. K-41, ap. 1, b. 774, l. 69–73.

¹⁴ LSSR KGB Kauno m. skyriaus 1968 m. darbo ataskaita, *ibid.*, f. K-18, ap. 2, b. 263, l. 5.

¹⁵ LSSR KGB 2-osios valdybos 2-ojo skyriaus 1963 m. balandžio 1 d. pažyma apie skyriaus aptarnaujamų objektų operatyvinę padėtį, *ibid.*, f. K-41, ap. 1, b. 630, l. 64–78.

¹⁶ LSSR KGB Kauno m. skyriaus 1983 m. vasario 11 d. pažyma apie operatyvinę padėtį Kauno politechnikos institute, *ibid.*, f. K-18, ap. 1, b. 184, l. 178–183.

¹⁷ LSSR KGB 1960 m. sausio 20 d. raštas LKP CK dėl Vilniaus valstybinės konservatorijos studentų, *ibid.*, f. K-41, ap. 1, b. 619, l. 77–83; LSSR KGB 1956 m. lapkričio 29 d. raštas LKP CK dėl universitetuose besimokančių asmenų iš negatyvios aplinkos, *ibid.*, b. 509, l. 206–226; LSSR KGB 1972 m. gruodžio 1 d. raštas LKP CK dėl LSSR mokslų akademijos, *ibid.*, f. K-35, ap. 2, b. 866, l. 23–27.

¹⁸ J. R. Bagušauskas, *op. cit.*, p. 235.

¹⁹ LSSR KGB 1956 m. lapkričio 29 d. raštas LKP CK dėl universitetuose besimokančių asmenų iš negatyvios aplinkos, LYA, f. K-41, ap. 1, b. 509, l. 206, 226.

²⁰ LSSR KGB 1960 m. kovo 15 d. raštas LKP CK dėl Vilniaus universiteto studento Vlado Pupšio antisovietinės veiklos, *ibid.*, b. 619, l. 185–191.

²¹ *Vilniaus universiteto istorija 1579–1994*, p. 298.

²² LSSR KGB Šiaulių m. skyriaus 1976 m. balandžio 7 d. raštas LKP Šiaulių m. sekretoriui dėl Pedagoginio instituto studento, LYA, f. K-18, ap. 1, b. 517, l. 13.

²³ LSSR KGB 1972 m. gruodžio 1 d. raštas LKP CK dėl LSSR mokslų akademijos, *ibid.*, f. K-35, ap. 2, b. 866, l. 24.

²⁴ *Ibid.*, l. 23.

²⁵ LSSR KGB 1963 m. balandžio 3 d. pažyma LKP CK dėl buržuazinės ideologijos apraiškų respublikoje, *ibid.*, f. K-41, ap. 1, b. 627, l. 229.

²⁶ LSSR KGB 5-osios tarnybos 1983 m. liepos 22 d. raštas dėl kovos su nukreipta prieš jaunimą Vakarų ideologine diversija, *ibid.*, b. 776, l. 24 a. p.

²⁷ *Ibid.*, l. 26 a. p.

²⁸ *Ibid.*, b. 503, l. 205.

²⁹ LSSR KGB 1958 m. sausio 8 d. raštas LKP CK dėl suimtos inteligentų grupės, *ibid.*, b. 534, l. 5–10.

³⁰ A. Nakas, *op. cit.*, p. 145; LSSR KGB 1956 m. gruodžio 29 d. raštas LKP CK dėl Vilniaus universiteto rektoriaus J. Bulavo elgesio, *ibid.*, f. K-41, ap. 1, b. 509, l. 305–308.

- ³¹ *Lietuva 1940–1990 m.*, p. 450.
- ³² *Vilniaus universiteto istorija 1579–1994*, p. 313.
- ³³ *Ibid.*, p. 316.
- ³⁴ *Ibid.*
- ³⁵ LSSR KGB 1959 m. lapkričio 3 d. raštas LKP CK dėl operatyvinės padėties akademiniėje jaunuo-
menėje, LYA, f. K-41, ap. 1, b. 566, l. 17, 22.
- ³⁶ LSSR KGB Kauno m. skyriaus 2-ojo poskyrio
1966 m. lapkričio 18 d. pažyma apie Kauno politech-
nikos studento profilaktiką, *ibid.*, b. 650, l. 14–16.
- ³⁷ LSSR KGB Kauno m. skyriaus 1968 m. sausio
10 d. pažyma apie antisovietines apraiškas Kauno
politechnikos institute, *ibid.*, f. K-18, ap. 1, b. 145,
l. 1–4.
- ³⁸ LSSR KGB Šiaulių m. skyriaus 1976 m.
rugšėjo 2 d. raštas LKP Šiaulių m. sekretoriui dėl
Pedagoginio instituto studentų profilaktikos, *ibid.*,
b. 517, l. 24–26.
- ³⁹ Ž. Račkauskaitė, op. cit., p. 60.
- ⁴⁰ LSSR KGB Kauno m. skyriaus 1962 m. rug-
pjūčio 18 d. raštas LKP Kauno m. sekretoriui dėl
nacionalistiškai nusiteikusių asmenų, LYA, f. K-18,
ap. 1, b. 134, l. 55.
- ⁴¹ LSSR KGB 2-osios valdybos 2-ojo skyriaus
1962 m. spalio 3 d. pažyma apie ideologiškai žalingas
apraiškas, *ibid.*, f. K-41, ap. 1, b. 627, l. 81–83.
- ⁴² G. Ilgūnas, „Kauno keliautojai ir kraštyrin-
inkai KGB akiratyje“, p. 14.
- ⁴³ Ž. Račkauskaitė, op. cit., p. 59–60.
- ⁴⁴ LSSR KGB 1973 m. sausio mėn. raštas SSRS
KGB dėl operatyvinės padėties Lietuvoje ir KGB
veiklos 1972 m., LYA, f. K-1, ap. 10, b. 372, l. 97.
- ⁴⁵ LSSR KGB 5-ojo skyriaus viršininko M. Ščens-
novičiaus pranešimas 1973 m. vasario 1 d. KGB
operatyviniame pasitarime, *ibid.*, f. K-41, ap. 1,
b. 798, l. 77.
- ⁴⁶ *Vilniaus universiteto istorija 1579–1994*,
p. 315.
- ⁴⁷ *Lietuva 1940–1990 m.*, p. 530.
- ⁴⁸ G. Ilgūnas, „Lietuvos kraštyrininkų veikla
KGB ir komunistų partijos požiūriu“, *Vakarinės
naujienos*, 1997, birželio 30.
- ⁴⁹ *Vilniaus universiteto istorija 1579–1994*,
p. 298.
- ⁵⁰ Ž. Račkauskaitė, op. cit., p. 64.
- ⁵¹ LSSR KGB Kauno m. skyriaus viršininko
1963 m. vasario 18 d. pranešimas, LYA, f. K-41,
ap. 1, b. 634, l. 164.
- ⁵² LSSR KGB 2-osios valdybos 1-ojo skyriaus
viršininko pranešimas apie buržuazinių nacionalistų
veiklą 1964 m. vasario 18 d. KGB operatyviniame
pasitarime, *ibid.*, l. 75, 77.
- ⁵³ *Vilniaus universiteto istorija 1579–1994*,
p. 302.
- ⁵⁴ LSSR KGB 5-osios tarnybos viršininko 1973 m.
vasario 1 d. pranešimas apie operatyvinę padėtį pagal
penktąją liniją, LYA, f. K-41, ap. 1, b. 797, l. 78.
- ⁵⁵ A. Švedas, op. cit., p. 150.
- ⁵⁶ *Alma Mater*. 1979. *Lietuvos pagrindžio leidi-
nys*, Vilnius, 2009, p. 6.
- ⁵⁷ LSSR KGB Kauno m. skyriaus viršininko
1963 m. vasario 18 d. pranešimas apie kontržvalgy-
binį darbą, LYA, f. K-41, ap. 1, b. 634, l. 168.
- ⁵⁸ *Vilniaus Gedimino technikos universiteto raida
1956–2006*, p. 150.
- ⁵⁹ *Vilniaus universiteto istorija 1579–1994*,
p. 299.
- ⁶⁰ V. Skuodis, *Žaidimas KGB tinkluose*, Vilnius,
1996, p. 271.
- ⁶¹ V. Klumbys, op. cit., p. 203.
- ⁶² A. Marčiulaitis, op. cit.
- ⁶³ LSSR KGB pirmininko pavaduotojo 1968 m.
rugšėjo 12 d. raštas LSSR KGB 2-osios valdybos
1-ajam skyriui, informuojantis apie įkurtą prie
5-ojo skyriaus grupę dirbti su lietuvių išeivija, LYA,
f. K-41, ap. 1, b. 659, l. 85–86.
- ⁶⁴ LSSR KGB pirmininko 1987 m. balandžio
23 d. atsakymas SSRS KGB 1-ajai vyriausiajai
valdybai į 1987 m. kovo 9 d. šifruotą telegramą,
ibid., f. K-35, ap. 2, b. 341, l. 254.
- ⁶⁵ LSSR KGB 1-ojo skyriaus 1987 m. kovo 24 d.
raštas dėl SSKP CK 1987 m. vasario 25 d. nutarimo
„Dėl kovos su ideologine diversija prieš sovietines
Pabaltijo šalis priemonių panaudojant Baltijos ins-
titutą Švedijoje“, *ibid.*, l. 251.
- ⁶⁶ SSRS KGB 1-osios vyriausiosios valdybos
ir 5-osios vyriausiosios valdybos 1987 m. gegužės
16 d. raštas dėl priemonių kovojant su ideologine
diversija, *ibid.*, l. 273.
- ⁶⁷ LSSR KGB 1-ojo skyriaus 1987 m. lapkričio
17 d. pasiūlymai gerinti darbą su lietuvių išeivija,
ibid., b. 236, l. 200.
- ⁶⁸ SSRS KGB 5-osios valdybos 1984 m. rugšėjo
17 d. raštas LSSR KGB dėl lietuvių kalbos kursų
Vilniaus universitete, *ibid.*, b. 312, l. 208–209.
- ⁶⁹ LSSR KGB 5-osios tarnybos 1986 m. kovo
5 d. raštas dėl užsieniečių, pateikusių prašymą
lankyti Vilniaus universiteto lietuvių kalbos kursus,
ibid., l. 253.
- ⁷⁰ LSSR KGB 1-ojo skyriaus 1986 m. kovo 20 d. raš-
tas 5-osios tarnybos viršininkui dėl žmonių, kuriuos

galima panaudoti savo tikslams, įtraukimo į Vilniaus universiteto lietuvių kalbos kursus, *ibid.*, l. 262.

⁷¹ LSSR KGB 1984 m. rugpjūčio 3 d. pažyma apie KGB darbą su lietuvių kalbos kursų lankytojais, *ibid.*, l. 165.

⁷² LSSR KGB 1977 m. balandžio 7 d. darbo su išeiviais, atvykstančiais į Vilniaus universiteto lietuvių kalbos kursus, priemonių planas, *ibid.*, b. 299, l. 122.

⁷³ LSSR KGB 1985 m. kovo 29 d. priemonių, nukreiptų prieš 1985 m. vykstančius išeivijos renginius „Laisvės ir taikos kruizas ‘85“ ir „Baltijos tribunolas“, planas, *ibid.*, b. 236, l. 25.

⁷⁴ *Ibid.*, l. 25.

⁷⁵ Marijos Gimbutienės operatyvinė byla „Putešestvennica“ („Keliautoja“), *ibid.*, b. 81.

⁷⁶ SSRS KGB 1981 m. gegužės 6 d. pažyma apie darbą su operatyviniu objektu „Putešestvennica“, *ibid.*, l. 19.

⁷⁷ SSRS KGB 1-osios vyriausiosios valdybos 1987 m. balandžio 23 d. šifruota telegrama LSSR KGB pirmininkui dėl priemonių siekiant susigrąžinti išeivijos veikėjo Mykolo Žilinsko kolekciją, *ibid.*, b. 221, l. 34.

⁷⁸ SSRS KGB 1988 m. balandžio 14 d. organizacinių, operatyvinių-agentūrinių priemonių planas siekiant apsaugoti prioritetines mokslo sritis, *ibid.*, f. K-1, ap. 46, b. 2140, l. 148, 161.

⁷⁹ A. Anušauskas, *KGB Lietuvoje*, Vilnius, 2009, p. 137.

⁸⁰ LSSR KGB 6-ojo skyriaus 1988 m. spalio 12 d. pažyma apie LSSR mokslų akademijoje atliekamus slaptus darbus, LYA, f. K-1, ap. 46, b. 2140, l. 96–98.

⁸¹ LSSR KGB Informacinio analitinio skyriaus 1972 m. sausio 6 d. raštas dėl užsienio spec. tarnybų domėjimosi Lietuvos mokslo ir pramonės objektais, *ibid.*, f. K-41, ap. 1, b. 693, l. 122–123.

⁸² LSSR KGB 2-osios valdybos 1988 m. birželio 17 d. raštas dėl užsienio spec. tarnybų domėjimosi Vilniaus universiteto Fizikos fakultetu, *ibid.*, f. K-35, ap. 2, b. 317, l. 308–309.

⁸³ LSSR KGB Kauno m. įgaliotinio 1966 m. spalio 6 d. raštas dėl svarbiausių agentūrinių-operatyvinių priemonių dirbant su inteligentais ir jaunimu (1966 m. rugsėjo–1967 m. liepos mėn.), *ibid.*, f. K-41, ap. 1, b. 650, l. 2.

⁸⁴ LSSR KGB Kauno m. skyriaus 1983 m. vasario 11 d. pažyma apie operatyvinę padėtį Kauno politechnikos institute, *ibid.*, f. K-18, ap. 1, b. 184, l. 181.

⁸⁵ LSSR mokslų akademijos ir jos padalinių valstybės paslapčių, atliekamų darbų slapto režimo ir slaptos raštvedybos 1986 m. rugsėjo 29 d. patikrinimo aktas, *ibid.*, f. K-1, ap. 46, b. 2140, l. 25.

⁸⁶ *Ibid.*, l. 26.

⁸⁷ LSSR KGB 5-osios tarnybos 1-ojo skyriaus 1986 m. sausio 7 d. raštas LSSR KGB 6-ajam skyriui dėl Vilniaus universitete atliekamų slaptų darbų, *ibid.*, b. 2122, l. 64–65.

⁸⁸ LSSR KGB 5-osios tarnybos 1984 m. liepos 27 d. raštas 6-ajam skyriui dėl papildomų priemonių užtikrinant valstybinių paslapčių apsaugą, *ibid.*, b. 2119, l. 234–235.

⁸⁹ Vilniaus valstybinio universiteto valstybės paslapčių, atliekamų darbų slapto režimo ir slaptos raštvedybos 1986 m. balandžio 7 d. patikrinimo aktas, *ibid.*, b. 2121, l. 115.

⁹⁰ Vilniaus pedagoginio instituto valstybės paslapčių, atliekamų darbų slapto režimo ir slaptos raštvedybos 1988 m. gegužės 21 d. patikrinimo aktas, *ibid.*, l. 148–152.

⁹¹ LSSR aukštojo ir vidurinio mokslo ministerijos 1986 m. liepos 14 d. raštas dėl valstybės paslapčių apsaugos atliekant mokslinius tiriamuosius darbus A. Sniečkaus Kauno politechnikos institute, *ibid.*, l. 204.

⁹² LSSR KGB 2-osios valdybos 3-iojo skyriaus 1971 m. gruodžio 16 d. medžiaga apie LSSR mokslų akademijos Fizikos instituto darbuotoją, *ibid.*, f. K-35, ap. 2, b. 866, l. 12–14.

⁹³ LSSR KGB 4-osios valdybos 1958 m. birželio 7 d. raštas dėl priemonių dirbant su akademinė bendruomene įgyvendinimo, *ibid.*, f. K-41, ap. 1, b. 534, l. 229, 230, 236.

⁹⁴ LSSR KGB Šiaulių m. skyriaus 1979 m. gruodžio 10 d. veiklos pagal penktąją liniją 1979 m. ataskaita, *ibid.*, f. K-18, ap. 1, b. 528, l. 72.

⁹⁵ LSSR KGB Kauno m. skyriaus 5-ojo poskyrio 1983 m. darbo su jaunimu ir inteligentija planas, *ibid.*, b. 184, l. 8, 18.

⁹⁶ LSSR KGB Kauno m. skyriaus 1985 m. rugsėjo 9 d. pažyma apie akademinės bendruomenės apsaugojimą nuo ideologinės diversijos, *ibid.*, b. 206, l. 109–110.

⁹⁷ LSSR KGB Kauno m. skyriaus 5-ojo poskyrio 1985 m. gruodžio 29 d. agentūrinių, operatyvinių-organizacinių darbo su jaunimu ir inteligentija priemonių planas, *ibid.*, b. 262, l. 8.

⁹⁸ LSSR KGB Kauno m. įgaliotinio 1966 m. spalio 6 d. svarbiausių agentūrinių-operatyvinių darbo su jaunimu ir inteligentais priemonių planas, *ibid.*, f. K-41, ap. 1, b. 650, l. 9.

⁹⁹ LSSR KGB 1972 m. rugpjūčio 14 d. svarbiausių agentūrinių-operatyvinių darbo su išeivijos organizacija „Santara-Šviesa“ priemonių planas, *ibid.*, b. 689, l. 268–269.

¹⁰⁰ LSSR KGB kandidato į agentus 1988 m. liepos 18 d. pranešimas apie Vilniaus universiteto lietuvių kalbos kursų lankytojus, *ibid.*, f. K-35, ap. 2, b. 312, l. 326–328.

¹⁰¹ LSSR KGB 1984 m. gegužės 29 d. darbo su Vilniaus universiteto lietuvių kalbos kursų lankytojais priemonių planas, *ibid.*, l. 148–149.

¹⁰² LSSR KGB pirmininko 1986 m. kovo 9 d. atsakymas į SSRS KGB 5-osios valdybos 1986 m. vasario 25 d. raštą, *ibid.*, b. 341, l. 198–199.

¹⁰³ LSSR KGB 1-ojo skyriaus 1987 m. gegužės 22 d. atsakymas SSRS KGB 1-ajai vyriausiajai valdybai į 1987 m. gegužės 14 d. raštą, *ibid.*, l. 260–261.

¹⁰⁴ SSRS KGB 1-osios vyriausiosios valdybos 7-ojo skyriaus 1983 m. kovo 30 d. raštas LSSR KGB 1-ajam skyriui dėl mokslininkų atrankos į planuojamas stažuotes, *ibid.*, b. 867, l. 242.

¹⁰⁵ LSSR KGB 1-ojo skyriaus 1983 m. balandžio 20 d. atsakymas SSRS KGB 1-osios vyriausiosios valdybos 7-ajam skyriui dėl aukštųjų mokyklų mokslininkų, planuojančių vykti stažuotis į užsienį, *ibid.*, l. 243–244.

¹⁰⁶ KGB metodiniai nurodymai, kaip rinkti informaciją apie užsienio mokslininkus ir mokslo įstaigas, *ibid.*, b. 654, l. 2–7.

¹⁰⁷ LSSR KGB Kauno m. skyriaus 5-ojo poskyrio darbo su jaunimu ir inteligentija agentūrinių, operatyvinių ir organizacinių priemonių 1985 m. planas, *ibid.*, f. K-18, ap. 1, b. 206, l. 3–4.

¹⁰⁸ LSSR KGB Kauno m. skyriaus 1961 m. rugpjūčio 5 d. ataskaita LSSR saugumo komiteto pirmininkui dėl skyriaus operatyvinės, administracinės ir partinės veiklos rezultatų patikrinimo, *ibid.*, f. K-1, ap. 10, b. 299, l. 45–46.

¹⁰⁹ LSSR KGB 1-ojo skyriaus 1972 m. spalio mėn. pažyma apie skyriaus 1-osios agentūrinės-operatyvinės grupės darbą tarptautinėje Varšuvos puslaidininkių fizikos konferencijoje 1972 m. liepos 25–29 d., *ibid.*, f. K-35, ap. 2, b. 866, l. 51–64.

¹¹⁰ *Ibid.*, l. 52–53, 55.

¹¹¹ LSSR KGB 1976 m. balandžio 15 d. pažyma apie agento „Petrausko“ parengimą kelionei, *ibid.*, l. 296–301.

¹¹² LSSR KGB agento „Mišelio“ 1982 m. gruodžio 21 d. pranešimas, *ibid.*, b. 303, l. 195–206.

¹¹³ LSSR KGB agento „Banaičio“ 1989 m. rugsėjo 27 d. pranešimas, *ibid.*, b. 230, l. 256–259.

¹¹⁴ LSSR KGB agento 1980 m. rugsėjo 1 d. pranešimas, *ibid.*, b. 301, l. 38–50.

¹¹⁵ LSSR KGB 1-ojo skyriaus 1982 m. vasario 23 d. pažyma SSRS 1-ajai vyriausiajai valdybai apie agentų gautą techninę informaciją, *ibid.*, b. 422, l. 26.

¹¹⁶ *Ibid.*, l. 45.

¹¹⁷ LSSR KGB 1-ojo skyriaus 1985 m. vasario 2 d. pažyma SSRS 1-ajai vyriausiajai valdybai apie agento pateiktą mokslinę techninę medžiagą, *ibid.*, b. 423, l. 7–8.

¹¹⁸ LSSR KGB 1-ojo skyriaus 1988 m. rugsėjo 29 d. pažyma SSRS 1-ajai vyriausiajai valdybai apie gautas iš agentų žinias apie tyrimus JAV Raiso universitete, *ibid.*, b. 226, l. 206–207.

¹¹⁹ LSSR KGB 1-ojo skyriaus 1985 m. birželio 18 d. pažyma SSRS 1-ajai vyriausiajai valdybai apie gautą iš agento jo stažuotės JAV metu surinktą informaciją apie biotechnologijas ir kt., *ibid.*, b. 423, l. 76–77.

¹²⁰ SSRS KGB 1-osios vyriausiosios valdybos 1985 m. rugpjūčio 23 d. telegrama LSSR KGB dėl agento gautos biologinės medžiagos, *ibid.*, l. 104.

¹²¹ LSSR KGB 1-ojo skyriaus 1986 m. vasario 25 d. pažyma SSRS 1-ajai vyriausiajai valdybai apie gautą iš agento „Kedro“ genų inžinerijos medžiagą, *ibid.*, l. 164.

¹²² LSSR KGB 1-ojo skyriaus 1986 m. rugsėjo 6 d. pažyma SSRS 1-ajai vyriausiajai valdybai apie užverbuotą Vokietijos mokslininką ir gautą iš jo informaciją, *ibid.*, l. 259.

¹²³ LSSR KGB 1-ojo skyriaus 1987 m. sausio 16 d. pažyma SSRS 1-ajai vyriausiajai valdybai apie medžiagą, gautą iš agento „Rūtos“, *ibid.*, l. 294.

¹²⁴ LSSR KGB 1-ojo skyriaus 1987 m. kovo 12 d. pažyma SSRS 1-ajai vyriausiajai valdybai apie gautą iš agento jo stažuotčių metu surinktą medžiagą, *ibid.*, l. 324.

¹²⁵ LSSR KGB 1-ojo skyriaus 1987 m. vasario 23 d. pažyma SSRS 1-ajai vyriausiajai valdybai apie informaciją, gautą iš agento „Nidos“, *ibid.*, l. 331.

¹²⁶ LSSR KGB 1-ojo skyriaus 1987 m. kovo 31 d. pažyma SSRS 1-ajai vyriausiajai valdybai apie informaciją, gautą iš agento „Nevežio“, *ibid.*, l. 338.

¹²⁷ LSSR KGB 1-ojo skyriaus 1986 m. gruodžio 25 d. pažyma SSRS 1-ajai vyriausiajai valdybai apie gautą iš agentų „Nidos“ ir „Šilovo“ informaciją, surinktą jų stažuotčių metu, *ibid.*, l. 287.

¹²⁸ LSSR KGB agento „Vido“ 1978 m. spalio 25 d. pranešimas apie dalyvavimą simpoziume, *ibid.*, b. 867, l. 53–55.

¹²⁹ LSSR KGB 2-osios valdybos 2-ojo skyriaus 1966 m. rugpjūčio 19 d. pažyma apie darbą su agentais, *ibid.*, f. K-41, ap. 1, b. 639, l. 196.

¹³⁰ LSSR KGB 2-osios valdybos 1971 m. balandžio 26 d. kontržvalgybos priemonių planas, *ibid.*, b. 788, l. 147 c–f.

¹³¹ LSSR KGB 6-ojo skyriaus 1987 m. kovo 19 d. kontržvalgybos priemonių planas, *ibid.*, f. K-1, ap. 46, b. 2131, l. 19–22.

¹³² LSSR KGB 2-osios valdybos 1971 m. balandžio 26 d. kontržvalgybos priemonių planas, *ibid.*, f. K-41, ap. 1, b. 788, l. 142 e.

¹³³ SSRS KGB 1-osios vyriausiosios valdybos 1979 m. gegužės 14 d. raštas LSSR KGB 1-ajam skyriui dėl atvykstančio į Vilniaus universitetą mokslininko stebėjimo, *ibid.*, f. K-35, ap. 2, b. 214, l. 228.

¹³⁴ LSSR KGB 1-ojo skyriaus 1979 m. vasario 2 d. pažyma apie mokslininką iš Didžiosios Britanijos, *ibid.*, l. 222–227.

¹³⁵ LSSR KGB 2-osios valdybos 2-ojo skyriaus 1963 m. balandžio 1 d. pažyma apie skyriaus aptarnaujamų objektų operatyvinę padėtį, *ibid.*, f. K-41, ap. 1, b. 630, l. 68, 70, 75.

¹³⁶ LSSR KGB 2-osios valdybos 2-ojo skyriaus 1966 m. rugpjūčio 19 d. pažyma apie darbą su agentais, *ibid.*, b. 639, l. 197.

¹³⁷ LSSR KGB Kauno m. skyriaus 1969 m. birželio 16 d. ataskaita apie darbą su agentais, *ibid.*, f. K-18, ap. 1, b. 144, l. 65.

¹³⁸ LSSR KGB Kauno m. skyriaus 1975 m. sausio 13 d. ataskaita apie darbą pagal penktąją liniją 1974 m., *ibid.*, f. K-41, ap. 1, b. 787, l. 17.

¹³⁹ LSSR KGB Kauno m. skyriaus 1976 m. gruodžio 16 d. ataskaita apie darbą pagal penktąją liniją 1976 m., *ibid.*, f. K-18, ap. 1, b. 172, l. 12.

¹⁴⁰ LSSR KGB Kauno m. skyriaus 1985 m. rugsėjo 9 d. pažyma apie darbą 1983–1985 m. siekiant apsaugoti akademinę bendruomenę nuo ideologinės diversijos, *ibid.*, b. 206, l. 112.

¹⁴¹ LSSR KGB 2-osios valdybos 1969 m. rugsėjo 1 d. raštas dėl agentų darbo 1967–1969 m., *ibid.*, f. K-41, ap. 1, b. 665, l. 98.

¹⁴² LSSR KGB Kauno m. skyriaus 1969 m. birželio 16 d. ataskaita apie darbą su agentais 1969 m., *ibid.*, f. K-18, ap. 1, b. 144, l. 69.

Gauta 2014 02 26
Lietuvos gyventojų genocido ir
rezistencijos tyrimo centras,
Didžioji g. 17, Vilnius

Kristina Burinskaitė

ACADEMIC COMMUNITY – THE TARGET OF THE KGB OF THE LITHUANIAN SSR

Summary

Starting from the very beginning of the Soviet occupation, the academic community became the target of the Soviet government. The government aimed to break the elite of society because of its potential and real resistance against the system and to subject it to its policies. Education and science institutions, therefore, were very important in the fight of the Soviet regime for human consciousness. Education was to be used for Communist indoctrination and instilling the values of the worldview important to the Soviet regime both in the country and outside the country. In addition, science institutions had an important role to play in the Cold War race with the West in the areas of science, technology and industry. With their discoveries, scientists had to help create the superiority of the Soviet system against the West. Furthermore, in the guise of scientific relations with the West, there was an opportunity for “intelligence activities”.

The KGB, using its resources, helped the Communist Party implement its objectives in conjunction with the academic community. The KGB paid great attention to the behaviour of the representatives of the academic community, their attitudes towards government policies and other issues, monitored their relationships, analysed anti-Soviet manifestations among students and lecturers, and sought to identify and eliminate people who according to the authorities were unreliable. A network of agents was established for

the implementation of these tasks, but it was not as broad as the KGB desired.

Lithuanian scholars and scholars of the Lithuanian diaspora served both as the tool and the target of the implementation of the Communist Party propaganda campaigns. Achievements demonstrated by Lithuanian scientists in the West had to declare the progress of the Soviet system and also to discredit political campaigns by the diaspora. Scholars recruited by the KGB had a none-the-less important role to play in carrying out the KGB tasks of technical and industrial espionage in the West and thus helping create the image of superiority of the Soviet Union. Conferences and internships both in the West and in Lithuania were the perfect medium for collecting a variety of scientific and technical information. KGB agent reports show that achievements in medicine and in particular in the laser area, dominated in the records obtained by the agents.

Due to the links of the work/research to the defence industry (although highly sensitive work was not carried out in Lithuania) the institutes of the Academy of Sciences and institutions of higher education of the Lithuanian SSR were objects of enhanced security and confidentiality. In order to ensure the confidentiality of work, working conditions at these institutions were strictly regulated.